

KAROLINA TAŁUĆ

Firma Sztuki Piękne Karolina Tałuć – wykonawca prac

Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie

Słowa kluczowe: Brzostowski, Sztabin, żeliwo, konserwacja, pomnik
Key words: Brzostowski, Sztabin, cast iron, conservation, monument

Sztabin jest miastem o szczególnie interesującej historii związanej z niepospolitymi osobowościami. Już herb miejscowości nakreśla nam najważniejsze nazwiska zasłużone dla regionu: herb Odrowąż, którym pieczętował się ród Chreptowiczów, oraz Strzemię – herb rodziny Brzostowskich¹.

Chreptowiczowie od końca XV do połowy XVII w. byli jednym z najzamożniejszych rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego i w tym czasie wydali na świat wiele wybitnych postaci. Zasłużyli się także dla kultury polskiej, fundując cerkwie, zbory i kościoły². Pierwszy z Chreptowiczów, Teodor, już w 1506 r. otrzymał z nadania króla Aleksandra Jagiellończyka obszar puszczy, w której pobudował dwór, nazwany później Krasnybór. Kolejne pokolenia

1. *Joachim Chreptowicz*, Joseph Grassi, 1809, ze zbiorów Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie. Niniejsza reprodukcja jest własnością publiczną z racji wygaśnięcia praw autorskich 70 lat od śmierci autora. Źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ja%C5%ADchim_Chreptovi%C4%8D._%D0%AF%D1%9E%D1%85%D1%96%D0%BC_%D0%A5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_\(J._Grassi,_1809\).jpg?uselang=pl](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ja%C5%ADchim_Chreptovi%C4%8D._%D0%AF%D1%9E%D1%85%D1%96%D0%BC_%D0%A5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_(J._Grassi,_1809).jpg?uselang=pl)
Joachim Chreptowicz, by Joseph Grassi, 1809, from the collection of the State Historical Museum in Moscow. This reproduction is in the public domain due to the expiration of copyright 70 years after the death of the author. Source: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ja%C5%ADchim_Chreptovi%C4%8D._%D0%AF%D1%9E%D1%85%D1%96%D0%BC_%D0%A5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_\(J._Grassi,_1809\).jpg?uselang=pl](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ja%C5%ADchim_Chreptovi%C4%8D._%D0%AF%D1%9E%D1%85%D1%96%D0%BC_%D0%A5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_(J._Grassi,_1809).jpg?uselang=pl)

zasiedlały i rozwijały gospodarczo tereny, eksploatując bogactwa puszczy (handel drzewem, bartnictwo, łowiectwo – także bobrownictwo), a następnie rozwijając gospodarstwa folwarczne, przemysł metalurgiczny (rudnie) i huty szkła³.

Najwybitniejszą postacią w historii rodu był Joachim Litawor Chreptowicz (1729–1812), jeden z najbogatszych i najpotężniejszych obywateli Rzeczypospolitej. Co ciekawe, sam twierdził, że wszyscy Chreptowiczowie mają drugie imię, czyli przydomek. Jak pisał w pamiętniku rodowym: „Skąd by mieli to drugie imię Litawor, pewności nie ma, prócz domyślania się, że któryś z ich przodków w wojnach i wzajemnych najazdach między krzyżakami i Litwą był nazwany od nieprzyjaciół imieniem jego ojczyzny w niemieckim języku – Littawor – Litwin, a od niego do następców płynęło to imię”⁴.

Joachim jest postacią bogato opisaną w literaturze historycznej. W wieku 23 lat objął po stryju stolnikowstwo nowogródzkie, rok później został deputantem grodzieńskim do Trybunału Litewskiego, a w kolejnym – posłem nowogródzkim na sejm. W 1764 r. utytułowano go sekretarzem wielkim litewskim, by po roku obwołać marszałkiem Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego. W 1793 r. został kanclerzem wielkim z ramienia konfederacji targowickiej. Był człowiekiem światłym i zaangażowanym społecznie, m.in. inicjatorem oraz członkiem Komisji Edukacji Narodowej. Sam pracował nad nowym kodeksem praw (z Andrzejem Zamoyским od 1773 r.), projektem naprawy rządu i przedsięwzięciami Towarzystwa Przyjaciół Nauk, ogłaszał rozprawy oraz artykuły w czasopiśmie warszawskich. Na przestrzeni lat współpracował z hetmanem wielkim koronnym Janem Klemensem Branickim oraz jego żoną Izabelą⁵.

Jako czołowy polski fizjokrata pod wieloma względami był pionierem w swojej epoce. Rozumiał znaczenie rolnictwa i związku z ziemią jako źródła bogactwa i siły rozwoju społecznego⁶. W swych dobrach zniósł poddaństwo, wprowadził pracę najemną i najnowocześniejsze metody gospodarowania (także produkcję maszyn i narzędzi rolniczych). W Szczorsach zbudował okazałą bibliotekę ze zbiorem

2. Karol Brzostowski, autor nieznan, 1904, źródło: A. Sokołowski, *Dzieje porzobiorowe narodu polskiego ilustrowane*, t. 2, Warszawa 1904, s. 314. Niniejsza reprodukcja jest własnością publiczną z racji wygaśnięcia praw autorskich 70 lat od śmierci autora. Źródło: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karał_B%C5%BEasto%C5%ADski_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C_%D0%91%D0%B6%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D1%96_\(1904\).jpg?uselang=pl](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karał_B%C5%BEasto%C5%ADski_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C_%D0%91%D0%B6%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D1%96_(1904).jpg?uselang=pl)

Karol Brzostowski, author unknown, 1904, source:
A. Sokołowski, *Dzieje porzobiorowe narodu polskiego ilustrowane*, vol. 2, Warsaw 1904, p. 314. This reproduction is in the public domain due to the expiration of copyright 70 years after the author's death. Source: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karał_B%C5%BEasto%C5%ADski_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C_%D0%91%D0%B6%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D1%96_\(1904\).jpg?uselang=pl](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karał_B%C5%BEasto%C5%ADski_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C_%D0%91%D0%B6%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%9E%D1%81%D0%BA%D1%96_(1904).jpg?uselang=pl)

cennych rękopisów i map. To za rządów Chreptowicza rozbudowano miejscowość Osinki, by finalnie przemianować ją na Sztabin. Rozwinięto hutę żelazną, założono nową rudnię i hutę szkła⁷. Jakość życia i dobrobyt, jakim cieszyli się poddani kancle-rza, robił tak duże wrażenie, że do jego dóbr zaczęli uciekać mieszkańcy innych fol-warków, nawet chłopci rosyjscy⁸. W 1784 r. biskup Adam Naruszewicz relacjonował, że podróżujący na sejm król Stanisław August Poniatowski spotkał się w Szczor-sach z „modelem obfitości, porządkiem pod rządem kochającym swoje poddaństwo i równie od niego kochanym”⁹. Joachim Chreptowicz zmarł w Warszawie, dożywając wieku 83 lat.

Okolo przełomu wieku XVIII i XIX ostatni właściciel Krasnegoboru z ro-dziny Chreptowiczów przekazał dobra swojej córce Ewie, która wniosła go z kolei w majątek męża, Michała Brzostowskiego¹⁰. Brzostowscy byli starodawnym rodem polskim o osiągnięciach równie imponujących co Chreptowiczowie. Kolejni męż-czyźni spod herbu Strzemię pełnili funkcje sekretarzy litewskich, referendarzy, kasztelanów, wojewodów, starostów, dyplomatów i pisarzy. W efekcie zmian po-koleniowych następnym zasłużonym gospodarzem ziemi sztabińskiej został Karol Brzostowski (1796–1854), wnuk wybitnego Joachima.

Karol od najmłodszych lat zdradzał talenty w zakresie nauk ścisłych i inżynierii. Odebrał staranne wykształcenie i przez krótki czas próbował karie-ry wojskowej. Ze względu na słabe zdrowie porzucił jednak tę drogę i wrócił do rodzinnego majątku, podejmując trud wyprowadzenia go z ciężkiego zadłuże-nia. Podupadłe dobra sztabińskie stały się obiektem wytrwałych starań o odnowę gospodarczą, wydostanie lokalnej ludności z nędzy oraz zacofania społecznego. Brzostowski był człowiekiem idei. Miał zamiar stworzyć kombinat rolno-przemy-słowy znany później jako Rzeczpospolita Sztabińska¹¹. Dorastając w szczególnym otoczeniu patriotów i filantropów¹², stał się Brzostowski „socjalistą utopijnym, któ-ry wciągnął do pracy chłopów i robotników na swego rodzaju współwłaścicieli”¹³. Wielką inspiracją była dla niego postać zasłużonego dziadka. Zauroczony jego osiągnięciami Karol własnoręcznie odlał i wystawił mu pomnik¹⁴. Innym człon-kiem rodziny, mającym duży wpływ na światopogląd Brzostowskiego, był jego wuj, Adam Chreptowicz, kontynuujący działalność swego ojca – Joachima. Ma-jąc na uwadze dobro poddanych, wprowadzał najnowocześniejsze metody gospo-darowania (pierwszy na Litwie zaprowadził płodozmian), zakładał szkoły, zniósł karę cielesną, obniżał czynsze oraz tworzył kasy oszczędnościowe¹⁵. Kolejną cie-kawą postacią w życiu Karola był jego kuzyn Paweł Ksawery Brzostowski. Ten wykształcony wileński duchowny zasłynął jako twórca Rzeczpospolitej Pawłowskiej. W swoim majątku pod Wilnem dokonał serii inspirujących reform, takich jak uwolnienie chłopów od pańszczyzny i oddanie im ziemi w wieczystą dzierżawę, organizacja samorządu, milicji, opieki lekarskiej i szkół¹⁶.

Reformy Brzostowskiego w dziedzinie rolnictwa obejmowały oczyszczowa-nie chłopów, zaprowadzenie płodozmianu, stworzenie mechanizmów gospodarki kapitalistycznej, wprowadzenie nowych upraw roślinnych (ziemniak, chmiel, ka-pusta, buraki pastewne), racjonalizację i mechanizację rolnictwa. Po zdobyciu nie-zbędnej wiedzy otworzył cieszącą się uznaniem hutę szkła, duże zakłady przemy-słu metalowego, nowoczesną odlewnię, wytwórnię maszyn i narzędzi rolniczych¹⁷.

Osobiście skonstruował mechaniczną dojarkę, maszynę do obierania ziemniaków czy mieszania ciasta na chleb¹⁸. Prowadził gorzelnie i browary, cegielnię, garbarnię oraz tartak. Sam uczył robotników skomplikowanych technologii w każdym z uruchomionych zakładów. Podjęte działania przyniosły wymierne rezultaty i już po dekadzie od przejścia majątku okolica obfitowała w pracę i dobrobyt¹⁹.

Obok działalności gospodarczej prowadził Brzostowski szeroko zakrojony proces wychowawczy. W majątku panowało równouprawnienie wyznaniowe²⁰. Imponującym krokiem w podnoszeniu standardów bytowania było otwarcie w Cisowie kasy oszczędnościowej (o oprocentowaniu 5%) oraz kasy pożyczkowej (na 6%). Były to jedne z pierwszych tego typu instytucji na ziemiach polskich w realny sposób kształtujące życie i samoświadomość lokalnych mieszkańców. Wprowadzono także szereg kar pieniężnych (m.in. za pijaństwo lub marnotrawstwo czasu), z których środki wpływały do skarbonek wiejskich i przeznaczone były na cele społeczne. W następstwie klęsk żywiołowych finansowo wspierano pokrzywdzonych i zagrożonych głodem poddanych. Hrabia zaciekle walczył z analfabetyzmem (chłopi, służba i wszyscy inni petenci musieli własnoręcznie pisać do niego podania). Opłacany nauczyciel przenosił się od wsi do wsi, kiedy wyedukował w podstawowym zakresie wszystkie dzieci i młodzież z danej osady. W 1860 r. większość mieszkańców regionu była piśmienna, kiedy w tym samym czasie

3. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, front, stan przed i po konserwacji.
Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, front, state before and after conservation. Photo by K. Tałuć, 2018

4. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, lewa strona, stan przed i po konserwacji. Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, left side, before and after conservation. Photo by K. Tałuć, 2018

w Królestwie Polskim aż 79,2% obywateli pozostawało analfabetami²¹. Stworzono ponadto nowe organy samorządowe takie jak rada sołtysów lub rady starszych, składające się z powszechnie szanowanych gospodarzy. Z powodu wyczerpanej pracy i choroby serca Brzostowski zmarł 1854 r. w Paryżu i pochowany został na jednym z okolicznych cmentarzy. W testamencie oddał chłopom prawo zupełnej własności gruntów²².

Obecność wielkich i inspirujących przodków miała decydujący wpływ na życiorys Karola Brzostowskiego, jego osiągnięcia oraz losy okolicznych mieszkańców. Dokonania i wizja wybitnego dziadka J.L. Chreptowicza, jego syna Adama oraz kuzyna P.K. Brzostowskiego pomogły zrealizować marzenie o społeczeństwie żyjącym w dobrobycie i szczęściu wynikającym ze sprawnie działającej nowoczesnej gospodarki²³.

Skupiwszy się na celu stworzenia systemu w gruncie rzeczy kapitalistycznego, opartego na solidnych podstawach ekonomicznych i wiedzy socjologicznej, zapomniano o życiu kulturalnym społeczności. Brakowało spotykanych gdzie indziej ozdób, klombów i rabat kwiatowych, wędrownych muzyków oraz klasycznych dzieł literatury w bibliotece. Jedynymi ozdobami były pomniki produkowane w lokalnej hucie, m.in. omawiane popiersie J.L. Chreptowicza²⁴.

5. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal, stan przed konserwacją. Widoczne nawarstwienia biologiczne, chemiczne i ubytki powłok malarskich.

Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail, condition before conservation. Visible biological and chemical layers and losses of paint coatings. Photo by K. Tałuć, 2018

6. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal, stan przed konserwacją. Widoczne nawarstwienia biologiczne, chemiczne i łuszcząca się warstwa zabezpieczająca. Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail, condition before conservation. Visible biological and chemical layers and peeling protective layer. Photo by K. Tałuć, 2018

7. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal, stan przed konserwacją. Daleko posunięte procesy korozyjne wewnątrz kolumny. Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail, condition before conservation. Far-reaching corrosion processes inside the column. Photo by K. Tałuć, 2018

Rzeźba wykonana została w odlewni Brzostowskiego, znanej ze swoich „sztabin” (popularna nazwa wyrobów pochodzących z jego zakładów metalowych). Powstałe tam żeliwne nagrobki i krzyże do dziś znaleźć można na wielu podlaskich cmentarzach, a ich poziom wykonania wciąż świadczy o wysokim kunszcie sztabińskich odlewników i kowali²⁵. Nie jest znany rzeźbiarz – autor modelu pomnika. Anna Radźwicka-Milczewska, autorka dokumentacji prac konserwatorskich z 1986 r., przypuszcza, że mogło to być dzieło wileńskiego rzeźbiarza Kazimierza Jelskiego (1782–1867) lub Włocha Carlo Aurellego, przebywającego i tworzącego w latach dwudziestych XIX w. w Dowspudzie, siedzibie Ludwika Paca (dobrego znajomego fundatora pomnika). Pierwotnie rzeźba umiejscowiona była na terenie zakładów metalowych w miejscowości Huta, w sąsiedztwie kancelarii. W latach osiemdziesiątych XIX w., w wyniku likwidacji zakładów, pomnik przeniesiony został na cmentarz przykościelny w Sztabinie²⁶. Obecnie popiersie usytuowano na placu przykościelnym parafii rzymskokatolickiej p.w. św. Jakuba Apostoła przy ulicy Augustowskiej.

Pomnik przybiera formę naturalnych rozmiarów popiersia umocowanego na wysokiej kanelowanej kolumnie bez kapitelu, z profilowaną bazą, na prostym dwustopniowym cokole. Z przodu pomnika przytwierdzony jest herb Odrowąż, a poniżej prostokątna tabliczka z napisem: JOACHIM LITAWOR/ CHREPTOWICZ/ KANCLERZ W. X. L./ UR. 1729. Z. 1812. Całość kompozycji ustawiona jest na dwustopniowej cementowej podmurówce na planie kwadratu.

Ze względu na alarmujący stan techniczny z inicjatywy suwalskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków obiekt poddano konserwacji w 1985 r. Poza nawarstwieniami korozyjnymi najpoważniejszymi zniszczeniami były rozległe ubytki formy, głębokie wżery i pęknięcia. Wykonawcą prac było Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków, oddział w Warszawie, Pracownia

8. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal. Etapy konserwacji powierzchni bazy: przed oczyszczeniem, po oczyszczeniu i położeniu warstwy cynku oraz po zamknięciu porów.

Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail. Conservation stages of the base's surface: before cleaning, after cleaning and applying a layer of zinc, and after closing the pores. Photo by K. Tałuć, 2018

9. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal. Szczyt kolumny przed i po konserwacji. Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail. The top of the column before and after conservation. Photo by K. Tałuć, 2018

Konserwacji Metalu przy ul. Czcionki, pod kierownictwem Janusza Ziółka. Obiekt oczyszczono metodami chemicznymi (w kwaśnych kąpielach z fosforanu sodu, kwasu ortofosforowego, etanolu, kwasu mrówkowego i urtopiny), a następnie pokryto roztworem taniny. Ubytki uzupełniono wymagającą technologicznie metodą na spaw²⁷ oraz w żywicach epoksydowych (miejscowo zbrojonych włóknem szklanym)²⁸. Wykonano nowe wewnętrzne elementy konstrukcyjne. Zewnętrzne i wewnętrzne powierzchnie zabezpieczono powłokami antykorozyjnymi i alubitem. Poszczególne elementy zmontowano, krawędzie uszczelniono kitem z żywicy epoksydowej i ostatecznie pomalowano czarną farbą z dodatkiem grafitu. Mimo że wykonany zakres prac był rozległy, nie sposób zapewnić trwałości takich rozwiązań na dziesięciolecia. Już w 2001 r. Z. Wasilewski zauważył, że obiekt wymaga ponownej interwencji konserwatorskiej²⁹.

W 2018 r., z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. K. Brzostowskiego oraz na zlecenie parafii rzymskokatolickiej pw. św. Jakuba Apostoła, reprezentowanej przez proboszcza parafii ks. Jerzego Galińskiego, przeprowadzono kolejną renowację omawianego pomnika. Prace konserwatorskie wykonała firma Sztuki Piękne Karolina Tałuć.

Ówczesny stan zachowania rzeźby był już bardzo zły. W największym stopniu ukształtowały go zniszczenia powstałe wskutek degradujących czynników atmosferycznych, takich jak wysoka amplituda roczna, znacząca ilość wody opadowej i długie zaleganie pokrywy śnieżnej. Decydujące były również naturalne procesy starzeniowe metalu oraz obecność mikroflory, która przyczyniła się do utrzymywania miejscowego zawilgocenia i zniszczyła warstwy zabezpieczające.

Całość pomnika pokryta była zielonymi narastającymi warstewkami biologicznymi (mchami i porostami) oraz luźno zalegającym brudem. Na znacznej części powierzchni rzeźby widoczne były odspojenia, spęcherzenia i braki zabezpieczającej warstwy malarskiej, a tym samym ogniska korozyjne różnej wielkości. Powstałe wskutek złuszczenia warstw barwnych „kieszenie” kumulujące wilgoć przyspie-

10. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal, stan w trakcie konserwacji. Oczyszczanie powierzchni metalu metodą strumieniowo-ścierną.

Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail, during restoration. Cleaning of the metal surface with the abrasive-blasting method.

Photo by K. Tałuć, 2018

11. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal, stan w trakcie konserwacji. Oczyszczanie powierzchni metalu metodą strumieniowo-ścierną.

Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail, during restoration. Cleaning of the metal surface with the abrasive-blasting method. Photo by K. Tałuć, 2018

szały to zjawisko. Szczęśliwie brak natomiast było zniszczeń świadczących o strukturalnych procesach korozyjnych. Również wewnątrz pomnika w wyniku powstania kondensatu daleko posunęły się procesy korozyjne. Szczególnie wewnątrz kolumny było w złym stanie zachowania, co mogło być spowodowane brakiem wszystkich powłok zabezpieczających zastosowanych na zewnątrz rzeźby. Silnie zdegradowane były także elementy konstrukcyjne.

W ramach prac konserwatorskich obiekt zdemontowano, zabezpieczono i przetransportowano do pracowni. Z powierzchni usunięto luźno zalegający brud z użyciem pędzli, szczotek i sprężonego powietrza. Następnie przystąpiono do dalszego oczyszczania metodą strumieniowo-ścierną ze ścierniwem kwarcowym (piasek gradacji 0,3–0,5 mm). Regulowano ciśnienie i zachowywano należyłą ostrożność, uwzględniając charakter nawarstwień. Metoda pozwoliła na skuteczne usunięcie powierzchniowych zanieczyszczeń, pozostałości mikroorganizmów, odpajających się powłok malarskich oraz grubszych, luźno związanych z podłożem produktów korozji. Zabieg oczyszczania przeprowadzano etapowo, odsłaniając tylko taką partię metalu, którą można było bezpośrednio poddać kolejnym zabiegom konserwatorskim i od razu osłonić przed wnikaniem wilgoci.

Powierzchnię obiektu zabezpieczono przez naniesienie warstwy ocynku w formie preparatu cynkowego (WS – Zinkstaubfarbe A 6005, firmy WS – Zink, prod. Niemcy). Produkt naniesiono dwukrotnie z użyciem pędzli w odstępie kilku godzin. W następnej kolej-

12. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal.
Etapowe oczyszczanie i zabezpieczanie powierzchni rzeźby. Fot. K. Tałuć, 2018
The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail.
Staged cleaning and protection of the sculpture's surface. Photo by K. Tałuć, 2018

13. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie.
Montaż poszczególnych elementów pomnika. Fot. K. Tałuć, 2018
The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin.
Assembly of individual elements of the monument. Photo by K. Tałuć, 2018

ności uzupełniono drobne ubytki. W tym celu wykorzystano żywicę epoksydową i poliestrową. Powierzchnię uzupełnień opracowano papierami ściernymi i pokryto warstwą ocynku. Następnie przystąpiono do nakładania warstwy podkładowej (preparat WS – Zwischenanstrich M 4021 EG, prod. Niemcy). Produkt naniesiono pędzlem w dwóch warstwach z odstępem kilkugodzinnym. W końcowym etapie, po minimalnie dwudniowym odstępzie naniesiono dwie warstwy barwnej powłoki nawierzchniowej (produkt WS – Eisenglimmer Farbtöne EG nr 0021, prod. Niemcy) w kolorze grafitowym.

Poszczególne elementy pomnika, tj. od podstawy do szczytu kolumny, połączono. Trzon konstrukcji stanowi pręt gwintowany ze stali ocynkowanej o średnicy 20 mm. Skręcony jest on z dwoma poziomymi ceownikami z zimnogiętej stali. Ceowniki uprzednio zabezpieczono powłoką czarnej farby antykorozyjnej i przymocowano śrubami do istniejących wcześniej otworów konstrukcyjnych na krańcowych elementach podstawy i cokołu pomnika. Ostatecznie obiekt przetransportowano na miejsce ekspozycji i ustawiono na odnowionym cementowym postumencie, izolując jego dolną krawędź warstwą blachy ołowianej. Poszczególne elementy pomnika wyspoinowano szczeliwem poliuretanowym.

Obiekty o wysokiej wartości historycznej i artystycznej, takie jak popiersie Joachima Chreptowicza w Sztabinie, mają niebagatelne znaczenie dla regionalnej tożsamości kulturowej. To wyjątkowe świadectwo lat świetności Rzeczypospolitej Sztabińskiej odgrywa rolę ważnego produktu turystycznego, wymienianego w różnorodnych opracowaniach branżowych oraz środkach masowego przekazu³⁰. Kluczowe jest zatem położenie nacisku na regularne przeprowadzanie prewencyjnych działań konserwatorskich. Choć z racji miejsca ekspozycji i charakteru zastosowanego materiału (podatnego na niszczące działanie środowiska) nie do uniknięcia są kolejne szeroko zakrojone prace konserwatorskie, to praktyka taka pomoże zminimalizować zakres koniecznych okresowych robót oraz sprzyjać będzie zachowaniu dobrej kondycji zabytku na kolejne dziesięciolecia.

14. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie, detal, stan po konserwacji.

Fot. K. Tałuć, 2018

The monument of Joachim Litawor Chreptowicz in Sztabin, detail, state after conservation.

Photo by K. Tałuć, 2018

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Pamiętnik rodu Litaworów Chreptowiczów, od początku jak wiadomość zasięga do roku 1795 (oryginał), Biblioteka Narodowa Ukrainy, F. I, nr 6014.

Opracowania

- Czartoszewski J.W., *Polski „prapozytywista” Karol hrabia Brzostowski*, „*Studia Teologiczne*” 1996, nr 14.
- Maciejczyk H., *Ślawni ludzie ziemi białostockiej* [w:] *Kalendarz białostocki na 1961 rok*, Białystok 1960.
- Mirowski R., *Na kresach – Szczorse Pałac*, romanmirowski.org, <http://romanmirowski.org/29-na-kresach-szczorse-palac/>.
- Naruszewicz E., Naruszewicz K., *Ziemiaństwo – prekursorzy przemysłu na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XIX w.*, „*Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku*” 2010, t. 7.
- Ryżewski G., *Dzieje obszaru gminy Sztabin od czasów najdawniejszych do współczesności*, Białystok–Sztabin 2002.
- Szpilko D., *Rola lokalnej społeczności w tworzeniu produktu turystycznego regionu na przykładzie „Piątki znad Biebrzy”*, „*Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica*” 2011, nr 288 (64).
- Ścieżki Brzostowskiego w Gminie Sztabin, red. M. Ostrowska, Sztabin 2012.
- Tałuć K., *Dokumentacja prac konserwatorskich żeliwnego pomnika Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie*, Białystok 2018.
- Wasilewski Z., *Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie*, „*Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego*” 2001, t. 7.

PRZYPISY

- ¹ Ścieżki Brzostowskiego w Gminie Sztabin, red. M. Ostrowska, Sztabin 2012, s. 7.
- ² G. Ryżewski, *Dzieje obszaru gminy Sztabin od czasów najdawniejszych do współczesności*, Białystok–Sztabin 2002, s. 41–43.
- ³ Tamże, s. 33–37.
- ⁴ *Pamiętnik rodu Litaworów Chreptowiczów, od początku jak wiadomość zasięga do roku 1795 (oryginał)*, za: G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 41.
- ⁵ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 59–63.
- ⁶ E. Naruszewicz, K. Naruszewicz, *Ziemiaństwo – prekursorzy przemysłu na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XIX w.*, „*Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku*” 2010, t. 7, s. 161–162.
- ⁷ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 59–63.
- ⁸ R. Mirowski, *Na kresach – Szczorse Pałac*, romanmirowski.org, <http://romanmirowski.org/29-na-kresach-szczorse-palac/> [dostęp: 5 V 2021].
- ⁹ E. Naruszewicz, K. Naruszewicz, *Ziemiaństwo – prekursorzy...*, s. 162.
- ¹⁰ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 63.
- ¹¹ Tamże, s. 142–145.
- ¹² Tamże, s. 139–140.

- ¹³ H. Maciejczyk, *Ślawni ludzie ziemi białostockiej* [w:] *Kalendarz białostocki na 1961 rok*, Białystok 1960, s. 109–113, za: J.W. Czartoszewski, *Polski „prapozytywista” Karol hrabia Brzostowski*, „*Studia Teologiczne*” 1996, nr 14, s. 293.
- ¹⁴ J.W. Czartoszewski, *Polski „prapozytywista”...*, s. 299.
- ¹⁵ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 142.
- ¹⁶ *Ścieżki Brzostowskiego...*, s. 28.
- ¹⁷ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 157–159.
- ¹⁸ *Ścieżki Brzostowskiego...*, s. 31.
- ¹⁹ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 162–163.
- ²⁰ *Ścieżki Brzostowskiego...*, s. 31.
- ²¹ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 165.
- ²² Tamże, s. 166.
- ²³ J.W. Czartoszewski, *Polski „prapozytywista”...*, s. 304.
- ²⁴ Tamże, s. 305.
- ²⁵ G. Ryżewski, *Dzieje obszaru...*, s. 160.
- ²⁶ Z. Wasilewski, *Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie*, „*Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego*” 2001, t. 7, s. 213–216.
- ²⁷ Tamże, s. 216–217.
- ²⁸ K. Tałuc, *Dokumentacja prac konserwatorskich żeliwnego pomnika Joachima Litawora Chreptowicza w Sztabinie*, Białystok 2018, s. 8.
- ²⁹ Z. Wasilewski, *Pomnik...*, s. 216–217.
- ³⁰ D. Szpilko, *Rola lokalnej społeczności w tworzeniu produktu turystycznego regionu na przykładzie „Piątki znad Biebrzy”*, „*Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica*” 2011, nr 288 (64), s. 200.

MONUMENT OF JOACHIM LITAWOR CHREPTOWICZ IN SZTABIN

Sztabin is a city with a particularly interesting history of extraordinary personalities like Joachim Litawor Chreptowicz (1729–1812) and Karol Brzostowski (1796–1854). First was the grandfather of the second one. Both men were visionaries of modern agriculture, industry and social reformers. They were involved in improving the living conditions of their lieges, based on education, financial support for those affected by the disaster and their professional development. Cast iron statue was founded by Brzostowski in commemoration of merited ancestor in the first half of 19th century. Nowadays it is situated next to the church of Saint James the Apostle in Sztabin.

Monument was restored twice, in 1985 and 2018. Recent restoration work included removal of old layers of anticorrosive paints, dirt and biological layering (mosses and lichens). Surface of the sculpture was sandblasted, galvanised and covered with new anticorrosive layers of undercoat and topcoat paint. Cavities were filled with epoxy and polyester resin. All corroded construction elements were exchanged. In order to preserve the good condition of an object, constant care of professional restorer should be ensured.